

**SZLÁV KULTÚRÁK, IRODALMAK
ÉS NYELVEK**

TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE
Urkom Aleksander

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2017

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Pomáz Város Önkormányzata
Pomázi Szerb Nemzetiségi Önkormányzat
Terézvárosi Szerb Önkormányzat

SZAKMAI LEKTOROK
Horváth Futó Hargita
Láncz Irén

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-924-9

TARTALOM

URKOM ALEKSANDER

Előszó7

CSÁSZÁRI ÉVA

Családnév magyarosítások Répáshután9

DUDÁS ELŐD

Magyar hatás a 16. századi kaj-horvát
helyesírásban19

DUDÁS MÁRIA

Színesen szólnak a magyar és bolgár frazémák.....29

FEDOSZOV OLEG

Szláv jövevényfrazémák Bárdosi Vilmos új szótárában
(magyar-szláv frazeológiai párhuzamok)47

ISTVÁN ANNA

Jozef Ignác Bajza és Faludi Ferenc65

JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA

A mindennapok csapdájában. Egzisztenciális elemek
Karel Čapek és Milan Kundera válogatott
elbeszéléseiben77

KISS SZEMÁN RÓBERT

A nemzeti emblematizmus sajátosságai Kollár *Szlávia*
leányában némely szerb (illír) példa alapján89

LUKÁCS ISTVÁN

Miroslav Krleža és a film.....103

LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA

Küzmics István Újszövetség-fordításának lehetséges magyar mintái113

MENYHÁRT KRISZTINA

A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete a demográfiai és nyelvészeti kutatások tükrében.....127

PAVIČIĆ MLADEN

Esterházy Péter *A szív segédigéi* című regényének két, Jože Hradil által készített fordítása145

URKOM ALEKSANDER

Modern technológiák az idegen nyelv
oktatásában163

VIG ISTVÁN

Pünkösöd, barát, mise, ádvent

Megjegyzések a magyar keresztény terminológia néhány szavának eredetével kapcsolatban177

ZSILÁK MÁRIA

Az alföldi szlovákság szerb kapcsolatai189

Családnév magyarosítások Répáshután

CSÁSZÁRI ÉVA

Obec Répašská Huta na základe faktorov etnokultúrneho modelu patrí do podskupiny Bukového pohoria jazykového ostrovu Boršodsko-abovsko-zemplínskej župy. Obyvatelia slovenského pôvodu do značnej miery podľahli hnutiu, ktoré smerovalo na pomaďarčovanie priezvisk. V štúdiu sa pokúsime o predstavenie historických i spoločenských príčin, ktoré ovplyvňovali tento proces, pritom znázorňujeme trojčlenný model obsahujúci tie faktory, ktoré vyvolávali snahu o zmenu priezviska. Na základe konkrétnych príkladov zobrazujeme proces zmeny priezvisk a jeho výsledky v skúmanej lokalite.

Az északkelet magyarországi, Borsod-Abaúj- Zemplén megyei nyelvsziget hegyvidéki csoportjának bükkí alcsoportjába tartozó Répáshuta szlovák ajkú lakosságát nagymértékben érintette az 1896-tól kezdődő névmagyarosítási mozgalom. Ennek keretén belül a lakosság számos szlovák, ill. német hangzású családnévet cserélt magyar hangzásúra. A tanulmány rávilágít a történelmi és társadalmi okokra, amelyek befolyásolhatták a névmagyarosítási folyamatot, bemutatja azt a háromtagú modellt (mindenkori kormány - társadalmi erőter - egyén), amely magába foglalja a névmagyarosítási szándékot kiváltó tényezőket, majd konkrét példákön vezeti le a répáshutai névmagyarosítási folyamatot. Az egyházi és a polgári anyakönyvek adatai alapján egészében szemlélteti a répáshutai szlovák családnév-változtatását.

KIÚTÓVÉ SZÓVÁ: Répašská Huta, slovenská národnosť v Maďarsku, pomaďarčovanie priezvisk, alogénna skupina ľudí

KULCSSZAVAK: Répáshuta, magyarországi szlovák kisebbség, családnév magyarosítás, allogén népcsoport

Jelen tanulmány Répáshuta szlovák lakosságának családnév-magyarosítási mozgalmát és annak eredményét szeretné feltérképezni.

A magyarországi szlovákságra vonatkozó viszonylag szerény mennyiségű család- és helynévkutatási eredmények közül meg kell említenünk Vincent Blanár monográfiáját (BLANÁR, 1950), Gyivicsán Anna kiskőrösi, csömöri és glo-

bálisan a magyarországi szlovák családnév-anyaggal foglalkozó tanulmányait (GYIVICSÁN, 2003, 2008, 20015), Mizser Lajos (MIZSER, 2000, 2008), Králik Aladár (KRÁLIK 1988) hasonló vonatkozású munkáit, ill. a családnév kutatás legfrissebb eredményét, a Csabai családnévek monográfiát (GYIVICSÁN, CHLEBNICKÝ, TUSKA, UHRIN, VALENTOVÁ, 2015). A bükki szlovák települések családnév-magyarosítási folyamatával, ill. a földrajzi nevek eredetének vizsgálatával jelen tanulmány szerzője foglalkozik (CSÁSZÁRI, 2011, 2013, 2015).

A Bükk-hegységben fekvő Répáshuta már 1766 óta lakott terület volt. Megalakulása az erdei munkáknak és az üvegyártásnak köszönhető. A települést 1790-ben nevezték el hivatalosan Répáshutának. Szlovák ajkú lakossága Szepes, Nógrád, Gömör, Abaúj és Zólyom megyéből, továbbá Morvaországból, illetve a szomszédos Diósgyőrből és Hámorból származott (VERES, 1984: 24-29). Azaz amíg a szomszédos Bükk-szentkereszt (egykori Újhuta) a Felső-Magyarország sokszínűségét mutatta a lakosság származási helye és az annak megfelelő nyelvjárási sajátosságai alapján, addig Ó- és Répáshuta lakossága csupán 4-5 észak-magyarországi vármegyéből származott (VERES, 2003: 46).

Répáshuta etnokulturális modellje több tényezőből tevődik össze: földrajzi elhelyezkedés szempontjából az Északkelet Magyarországi, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nyelvsziget hegyvidéki csoportjának bükki alcsoportjába tartozó település. Gazdaságilag nem volt önellátó, a közösségre vonatkozó tényezők szerint lakosai az anyaetnikum tágabb, egymástól távolabb eső területeiről települtek be, kislétszámú közösség, felekezetiileg római katolikus, a múltban a nemzetiségi intézmények hiánya jellemezte, a szlovák közösség törekszik a nyelvi és kulturális örökség megőrzésére. Bükk-szentlászlóval és Bükk-szentkereszttel együtt a bükki ipartelepülések csoportjába illeszkedik (GYIVICSÁN, 1999: 15-19).

A magyarországi szlovákság családnév rendszerének eddigi vizsgálatai azt bizonyítják, hogy az általánosan elterjedt, egyéni megkülönböztető jelzőkből, foglalkozást jelentő

nevekből, keresztnevekből stb. kialakult családnevek mellett nem kis mértékben találunk a származás, ill. a vándorlás során ideiglenes letelepedési helyre utaló neveket is. Ilyenek például a földrajzi nevekből képzett családnevek: Andovce – Andó; Skalica – Szkaliczki (Nyitra vármegye); Badín – Bagyinka; Babiná – Babinszki (Zólyom vármegye); Drienovo – Drienyovszki; Čelovce – Cselovszki; Žibritov- Zsibrita (Hont vármegye); Žilina – Zsilinszki (Trencsén vármegye). Lehetnek továbbá földrajzi táj, középkori közigazgatási tagolódás kifejezői is: Oravec (árvai), Lipták (liptói), Turcsan (túróci), Szpisjak (szepesi), ill. utalhatnak migrációs állomásra is: Acsai (Acsa) – Boldoczki (Boldog) – Bánszki (Bánk) – Botyánszki (Örbottyán) – Csúvárszky (Csővár) – Gutyan (Galgaguta) – Irsan (Albertirsa) – Legénszki (Legénd) – Szirácky (Szirák). A palettát tovább színesítik a német hangzású nevek (Frídel, Offertáler, Sír /Schir, Sproch), melyekben a bükki üvegghuták lakosai is bővelkedtek (GYIVICSÁN, 2015: 228-241).

Míg az alföldi szlovákság körében elterjedtek a származásra utaló családnevek, amelyek segíthetik az ősök pontosan nem tisztázott származásának felderítését, addig a bükki szlovákság körében származási helyre utaló nevet elvétele találunk (kivételt képez a mindhárom településen elterjedt Orliczki vezetéknev, amelyet nagy valószínűséggel a csehországi Orlice folyó motiválhatott. Részletesebben a bükki hutatelepülések (Bükkszentlászló, Bükkszentkereszt és Répás-huta), továbbá Ómassa és Hámor (ma Alsó- és Felsőhámor) lakosságának származásáról Sipos István monográfiájában tájékozódhatunk (SIPOS, 1958: 39-110). A szerző a történelmi források segítségével és az egyházi anyakönyvekben rögzített nevek nyelvészeti elemzése alapján térképezte fel a szóban forgó település lakosainak eredetét.

A névmagyarosítási mozgalmak történelmi, társadalmi háttéréről és modellezéséről Kozma István, Karády Viktor és Farkas Tamás tanulmányaiban olvashatunk. A névmagyarosítási mozgalmak csúcs- és mélypontjai összefüggnek a 19-20. század történelmi, etnikai, vallási és kisebbségi politika irányzataival (KOZMA, 2002: 41-42). Répáshuta esetében az

első csúcspontot a névmagyarosítás folyamatában az 1896. év, azaz a millennium jelentette.

Kiket is érintett legnagyobb mértékben a családnév magyarosítás? Elsősorban ún. allogén (allogén háttérű) társadalmi csoportokat, azaz olyan társadalmi csoportokat, mint például a nemzeti kisebbségek (ide sorolandó a magyarországi szlovákság is), idegen ajkúak, nem magyarok, nem magyar származásúak, nem magyar kulturális háttérű, nem magyar nevű csoportok, nemzeti kisebbségek és ezek leszármazottai (KOZMA, 2002: 41).

Kutatásunk az egyházi és állami anyakönyvekben rögzített családnévanyagon alapul. Célunk, hogy bemutassuk a Répáshután lezajlott családnév-magyarosítási folyamatot és annak eredményeit, ill. amennyire lehetséges, az okait is feltárjuk ennek az átlagostól nagyobb, mondhatni tömeges mértékben megvalósuló családnév változtatási tendenciának a бүккi hutateleпүлéseken, konkrétan Répáshután.

A répáshutai szlovákok névmagyarosítását Kozma István családnév-változtatások tényezőinek modellálása segítségével mutatjuk be (KOZMA, 2007: 398–405).

A névmagyarosítást a 19. sz. eleje (1814–1815) óta az állam szabályozza, engedélyezi, és ekkortól válik jogintézménnyé, szemben a korábbi spontán és önkényes eljárásokkal. Ez azt jelenti, hogy a hatályos rendelkezések szerint, az illetékes szerv engedélyével és a meghatározott illeték befizetésével, tehát az állam beiktatásával emelkedhet hivatalos érvényre a családnév-csere (KOZMA, 2007: 399).

Az allogén háttérű népcsoportban a névmagyarosítási szándékot kiváltó tényezők közé tartozik a mindenkor *hatalom*, amely önkéntelenül, de inkább szándékosan befolyásolhatta a névváltoztatási mozgalom intenzitását, ezáltal szélesebb társadalmi közeg magatartásában okozhatott változást. Az eszközök közé tartoztak az általános szabályozások, a költségek csökkentése, egyes esetek engedélyezésének joga állami, gazdasági érdekekből, nemzeti- és kisebbségpolitikai megfontolásokat helyezve előtérbe. Mindezek következtében megfélemlési kényszer, a beilleszkedés, a beolvadás és az elfo-

gadas vágya alakulhatott ki az egyénben. Répáshuta esetében valószínűleg kisebbségpolitikai okok, asszimilációs szándékok állhattak első helyen.

A három bükki településen a szlovák családnév magyarosítása esetén, amint azt a korabeli tanácsülési jegyzőkönyv is tanúsítja, a helyi római katolikus plébános az anyakönyvek ingyenes kiállítását ígérte. Pogonyi Bernát, az említett plébános, a honfoglalás 1000. évfordulója kapcsán a falu előljáróságának közgyűlésén a következő felszólalást tette: „Istennek hálát adva fogadalmat teszünk előtte, hogy őseink példáját követve egy szívvvel és lélekkel kijelentjük: hogy hazánkat és királyunkat bármikor és valami veszély vagy baleset fenyegeti, készek leszünk érték életünket és vérünket feláldozni...”, majd a következőket javasolta: „...kinek-kinek nem magyar hangzású neve van és hajlandónak véli, hogy szintén az ezredéves ünnepély emlékére magyar hangzású nevet vegyen fel, mely czélokra az indítványozó a szükséges anyakönyvi kivonatok díjtalan szállítását ajánlja meg mindazoknak, kik az iránt hozzá ezen ünnepélyes évben fordulnak.” (Tanácsülési jegyzőkönyvek 1896. évi bejegyzései, v.ö. VERES, 2003: 55)

A hatalom jogon kívüli eszközöket is felhasznált: nyomást gyakorolt a közalkalmazottakra, köztisztviselőkre és a fegyveres erők tagjaira (1896–1899, 1933–1937), korlátozta (1920–1937) és megakadályozta (1938–1944) a zsidók névmagyarosítását, kiváltságok szerint szűkíthette a családnév-változtatók körét (1920–1931), közhangulatot keltve fenyegetett-ség érzését váltotta ki az allogén közösségekben.

A névmagyarosítási modell második fontos tényezője maga az *egyén*, ugyanis a név utalhat vallási, nemzetiségi hovatartozásra, vagy éppen annak látszatát keltheti, ezért az egyén a családnév lecserélésével szeretné megszüntetni a név okozta vélt vagy valós megbélyegzést.

A modell harmadik tényezője az ún. *erőtér*, amely azokból a konkrét társadalmi (szellemi, politikai, ideológiai, nyelvi) összetevőkből épül fel, amelyek ténylegesen kiváltják (kikényszeríti) a családnév-változtatás igényét (pl. elviselhetet-

len előítéleteknek, társadalmi diszkriminációnak, fenyegetettségnek kitett vallási, etnikai csoportok esetén). A motivációk különbözhetnek, de a célhoz csakis az új magyar családnév segítségével juthattak el.

A répáshutai családnév-magyarosítók zömében fiatal férfiak voltak. Családi állapotukat tekintve házasságban élők, ill. töredékük házasságon kívül született. Társadalmi helyzetükre jellemző, hogy nem kimondottan az értelmiségiek közül kerültek ki (tehát nem köztisztviselőkről, nem közalkalmazottakról, se nem a fegyveres testület tagjairól van szó, akikre a hatalom ez okból pressziót gyakorolt volna), főleg napszámosok, gyári és erdei munkások és „szekeresek” éltek a névváltoztatás lehetőségével. Vallásfelekezeti hovatartozásuk nem volt mérvadó, ugyanis római katolikus közösségről van szó. A bükki szlovákok névmagyarosítási szándékát legfőbb mértékben az etnikai háttér befolyásolhatta, annak ellenére, hogy lakóhelyükön zömében szlovák ajkúak laktak, a község előljárói (jegyző, pap, bíró) a többségi magyar társadalomból kerültek ki.

A szlovákok névváltoztatás motivációi között szerepet kaphatott az eredeti családnév etnikai jellege, hangzása, esztétikai jellege és nem utolsó sorban egyes családnevek halmozott előfordulása családnevek (pl. a Frídel vezetéknev esetében az egyes családneveket az ábécé betűivel különböztették meg, tehát Á Frídel, B. Frídel, N. Frídel... I. Flekács, T. Flekács, K. Flekács...). Tehát a társadalmi csoportazonosságot hordozó név befolyásolhatta viselőjének társadalmi megítélését. Tehát a társadalmi csoportazonosságot hordozó név hatást gyakorolt viselőjének társadalmi megítélésére, ezért a répáshutai szlovákok névváltoztatás motivációi között szerepet kaphatott az eredeti családnév etnikai jellege, hangzása, esztétikai jellege és nem utolsó sorban egyes családnevek halmozott előfordulása (pl. Répáshután a Frídel és a Flekács vezetéknev olyannyira elterjedt volt, hogy az említett családneveket az ábécé betűivel kényszerültek megkülönböztetni, azaz: Á Frídel, B. Frídel, N. Frídel... I. Flekács, T. Flekács, K. Flekács...).

A tágabb magyar többségi társadalom mellett amint arról fentebb írtunk, az egyházi önkormányzatok elképzelései is nagy mértékben hatottak a névmagyarosítási kedvre.

Az egyházi és az 1895-től vezetett állami születési, házassági és halotti anyakönyvek alapján a családnév-magyarosítás a következő eredményeket hozta Répáshután:

- FRÍDEL La.: FENYVESI (1937)
- B. FRÍDEL A. /La. : SZÍVÓS (1941)
- Á. FRÍDEL Jó. : BÜKKHEGYI (1941)
- FRÍDEL Já.: TISZAI (1941)
- FRÍDEL I.: VÁRKONYI (1955)
- FRÍDEL Me.: SZIKLAI (1955)
- Á. FRÍDEL Já., Mi.: SZIKLAI (1941)

- Ifj. FLEKÁCS I.: NEMES (1897)
- Ifj. FLEKÁCS J.: MÁTRAI (1897)
- FLEKÁCS F.: HANGYÁS (1929)
- FLEKÁCS J.: FÜRJES (1938)
- I. FLEKÁCS J.: SZEGEDI (1946)
- T. FLEKÁCS J.: FARKAS (1949)
- FLEKÁCS J.: ÓNODI (1955)
- FLEKÁCS J.: HEGYI (1956)
- FLEKÁCS J.: SZILÁGYI (1957)
- K. FLEKÁCS J.: KŐSZEGI (1966)

- KRAJNER I.: LOVÁSZ (1941)

- LUBAI L.: KÖVÁRI (1956)
- LUBAI B.: SZIGETI (1962)

- MATISCSÁK L.: MAROS (1940)

- NOVEK G.: PÓKAI (1897)
- NOVÁK L.: NAGYRÉTI (1940)

- OFFERTÁLER Me.: VEZÉR (1897)

- OFFERTÁLER J.: BÁNHEGYI (1941)
- OFFERTÁLER B.: HAVASI (1959)
- OFFERTÁLER J.: LIGETI (1959)
- OFFERTÁLER K. ALMÁSI (1962)

- ORLICZKI J.: LOTVUCZI (1897)
- ORLICZKI J.: VÖLGYESI (1940)

- SIPULA V.: SAJÓHELYI (1935)
- SIPULA I.: KERTÉSZ (1955)

- SÍR I.: VADÁSZI (1959)

- SPROCH G.: ERDŐS (1897)
- SPROCH A.: ERDEI (1937)
- SPROCH J.: MÁTYUS (1938)

Bár a családnév-változtatás modellje hárompólusú, a döntést mindig az egyén hozza meg mérlegre téve önazonosságát.

A Répáshután lezajlott névmagyarosítási tendencia eredményei további szociológiai, ill. szociolingvisztikai szempontú kutatások alapjául szolgálhatnak.

IRODALOM

- BLANÁR Vincent, 1950: *Príspevok ku štúdiu slovenských osob-ných a pomiestnych mien v Maďarsku*. Bratislava: SAV.
- CSÁSZÁRI Éva, 2011: *Bükkszentkereszt – egy magyarországi szlovák község – lakosainak kétnyelvűsége és a benne rögzült világ nyelvi képe*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, kézirat.
- –, 2015: Helyi és határbéli elnevezések mint a továbbélés perspektívái a bükkszentkereszt szlovákok nyelvhasználatában. *Tanulmánykötet Milosevits Péter tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 19–28.

- DIVIČANOVÁ Anna, CHLEBNICKÝ Ján, TUŠKOVÁ Tünde, UHRINOVÁ Alžbeta, VALENTOVÁ Iveta, 2015: *Čabianske priezviská*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- FARKAS Tamás, 2009: Szempontok, irányok, feladatok és lehetőségek a családnév-változtatások vizsgálatában. *Családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 11–26.
- GYIVICSÁN Anna, 1999: Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. *Jazyk, kultúra, spoločnosť*. Békešská Čaba-Budapest: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 12–30.
- –, 2002: Z minulosti a prítomnosti Répáshuty. *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 290–294.
- –, 2003: Néhány gondolat a magyarországi szlovákok csaláadneveiről. *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói II. Békéscsaba: Magyarországi szlovákok Kutatóintézete*, 86–90.
- –, 2008: Migráció és névadás. *Név és valóság*. Budapest: Károli Gáspár Református
- –, 2015: A csabai csaláadnevek üzenete. *Čabianske priezviská*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 228–244.
- J. SOLTÉSZ Katalin, 1979: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KOZMA István, 2002: Névmagyarosítási mozgalom és kisebbségpolitika a koalíciós korszakban (1945-1948). *Tér és terep*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 41–73.
- –, 2008: Kísérlet a hivatalos családnév-változtatásokban szerepet játszó tényezők modellezésére. *Név és valóság*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 398–405.
- KOZMA István, FARKAS Tamás 2009: Dokumentumok a magyarországi családnév-változtatások állami szabályozásának történetéből (1787-2002). *Családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 354–385.

- KRÁLIK, Aladár, 1988: Pohľad na slovenské priezviská v dolnozemskej oblasti. *Ľudové noviny* február 4. -7-8.
- MIZSER Lajos, 2000: *Tirpák vezetékei*. Nyíregyháza: Stúdium Kiadó.
- -, 2009: A nyíregyházi tirpákok névváltoztatásai. *Családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 251-221.
- SIPOS István, 1958: *Geschichte der slowakischen Mundarten der Huta- und Hármor-Gemeinden des Bükk-Gebirges*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZABADFALVI, József, VIGA Gyula (szerk.), 1984: *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
- VERES László, 1984: Településtörténet. *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 21-32.
- -, 2003: *A Bükk hegység hutatelepülései*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság.